

LA PRACTICA DE PENSAR

Josep-Maria Terricabras

Sovint es diu que allò que millor caracteritza els humans és la seva capacitat de pensar. Es tracta, però, d'una capacitat que no solament provoca admiració sinó que també fa un cert respecte. De fet, hi ha una colla de perills que assetgen el pensar. És habitual que lamentem, per exemple, que no sabem "pensar bé". De tant, en tant, fins i tot se senten queixes contra el perill de "pensar massa".

1. Pensem massa?

A primera vista, fa estrany que algú digui que hi ha qui "pensa massa". Si pensar és una activitat bona, fins i tot excel·lent, com pot ser que se'n critiqui la pràctica? Potser pensar no és sempre bo? Val la pena que ens tornem a mirar aquesta qüestió, sense deixar-nos endur per les primeres impressions. (Al capdavant, mirar i remirar les coses diverses vegades és una actitud típica de la persona que pensa: no accepta les coses simplement per l'aparença, sinó que sempre les vol tornar a examinar i posar a prova.)

Quan ens ho mirem amb més calma, ens adonem que de vegades ens entretenim pensant autèntiques bestieses, com ara "Què pesa més, el vermell o l'amor?" Sorprenentment, qüestions com aquesta exerceixen un atractiu especial sobre molta gent: com que no permeten d'arribar a cap mena de conclusió, es poden anar estirant i estireganyant sense límit i sense fi. Però, va bé de plantejar-se qüestions d'aquestes? Els que se les plantegen, "pensen massa"?

Cert, també en el terreny del pensament, sovint estirem més el braç que la màniga. Vull dir que, de vegades, en lloc de pensar, simplement ens enderiem, ens capfiquem o bé ens dediquem a jugar amb qüestions enrevessades, estranyes, enigmàtiques. No dic que tot això no pugui tenir *alguna* relació amb el pensar. Tanmateix, seria un error creure que qualsevol acte en què intervé la nostra ment ja hagi de ser, per això mateix, un pensament. Ni tots els sons que surten de la nostra boca són paraules o frases, ni tots els gargots que pot fer la nostra mà són dibuixos o lletres. Semblantment, també el pensar té condicions i té límits. Hi ha qüestions ben difícils que reclamen una reflexió complexa, tècnica, difícil. Això no vol dir, però, que els pensaments sempre hagin de ser elevats o difícils, ni menys encara obscurs. Pensar no és una activitat misteriosa i estranya que s'hagi de concentrar en temes foscos i allunyats dels interessos quotidians. Ben al contrari, el fet que siguem capaços de pensar sobre qüestions aparentment simples de la vida quotidiana és l'únic aval que tenim per atrevir-nos a plantejar qüestions més complexes i per aprendre a distingir entre problemes autèntics i problemes falsos. Els nostres pensaments tenen el seu origen i el seu final en la vida que volem entendre. Per això molts pensaments que semblen savis i profunds acaben desemmascarats com a irrellevants, perquè no són capaços d'exhibir cap rellevància per a la nostra vida.

Amb això no estic pas dient que només hàgim de pensar qüestions pràctiques i útils. Els científics elaboren teories complexes, els artistes es plantegen qüestions ben abstractes, la majoria de ciutadans fan projectes per al futur o mantenen il·lusions que no es concretaran mai. Totes aquestes coses, però, tenen relació amb la vida dels humans, encara que potser no hi tinguin cap aplicació concreta o no puguin resoldre els nostres problemes de manera immediata. No estic dient, doncs, que pensar sigui sempre pràctic. Només dic que pensar és una pràctica i que, com qualsevol pràctica, té les seves lleis i les seves dificultats. Per pensar necessitem sempre un cert control, necessitem criteris, i aquests només s'obtenen quan els problemes que ens plantegem són semblants als que es plantegen els altres. L'ajut dels altres en el pensar és insubstituïble. Si els nostres pensaments s'allunyen tant de la vida quotidiana que se'n van completament pel seu compte, acaben perdent contacte amb la realitat, i llavors ni nosaltres mateixos no sabem si allò que pensem té sentit, si allò amb què ens entretenim són pensaments o només ens ho semblen.

Ara podem dir que pensar massa és efectivament un perill, si amb això ens referim a pensar de manera arbitrària, sense control i sense condicions -com qui diu, sense oxígen. I és que, ben mirat, mai no es pot pensar massa, si es pensa bé. Només pensa massa el que pensa malament i no s'esmena.

2. Pensem prou bé?

Quan pensem, volem entendre la realitat -que és molt complexa- i ens volem entendre nosaltres mateixos com a part d'aquesta realitat. Pensar, però, és una capacitat que podem exercitar de molt diverses maneres: pensem quan calculem, però també quan imaginem, quan desitgem, quan comparem unes coses amb altres o quan les recordem. I és que, sempre que pensem, pensem alguna cosa. Per això, l'única manera de saber què pensem és fixar-nos en com pensem. No es pot dir, doncs, en general, que sempre és bo pensar o que sempre pensem bé. Sovint descobrim que ens plantejàvem les coses molt malament o que hem arribat a conclusions pèssimes.

De fet, la pràctica de pensar ha de superar dificultats i temptacions constants. De vegades no ens aclarim prou amb els conceptes que fem servir, de vegades fem arguments poc correctes, de vegades ens deixem endur per una comparació inadequada. I no sempre som capaços de desemmascarar les confusions conceptuals en què ens trobem immersos. Per això pot ser bo que assenyalem dues temptacions molt freqüents en la pràctica de pensar. Adonar-se de la seva existència és un primer pas per evitar de caure-hi.

2.1 La temptació de reduir i simplificar la realitat

Com que la realitat és massa complexa per abraçar-la de cop, sovint tenim ganes de fraccionar-la i d'examinar-la a trossos, de mica en mica. Això ni tan sols ens apareix com una temptació. Més aviat ens sembla una mesura prudent. Al capdavall, tenim l'exemple de molts científics que procedeixen de manera semblant: miren d'aïllar elements, components, termes,

fenòmens, a fi d'estudiar-los millor. Quan ens enfrontem, però, a conceptes de la vida quotidiana, el mètode del científic no és un exemple, sinó una temptació que hauríem de resistir. Perquè la majoria de qüestions que ens plantejem -per exemple, "Per què he de ser solidari?", "Hi ha coneixement objectiu?"-, tot i ser aparentment molt simples, impliquen una gran quantitat de conceptes i de relacions que no són analitzables com si fóssim en un laboratori.

Així, a "Per què he de ser solidari?", no m'interessa el concepte de solidaritat en general o en abstracte, sinó que em pregunto fins a quin punt estic moralment obligat a ser solidari, si ho estic amb tothom o si només en certes condicions, si jo també puc reclamar solidaritat dels altres i en quins casos. Respondre a "Hi ha coneixement objectiu?" també és una tasca ben complexa, perquè no solament he d'examinar els conceptes d'objectivitat i de subjectivitat, sinó que els he de posar amb relació als nostres diversos coneixements, he de mirar si hi ha graus d'objectivitat i per què, si el coneixement objectiu és sempre infal·lible i si té validesa per sempre més. Només entrant en qüestions com aquestes puc mirar de donar una resposta adequada a les preguntes. Els nostres problemes, doncs, no són simplement complicats -com si es poguessin desmuntar per peces i tornar a muntar-, sinó que són complexos, és a dir, tenen moltes parts interconnectades, de manera que uns aspectes em remetent a altres: encara que els anem examinant per passos, sempre els hem de mantenir junts perquè, si intentem separar-los, tot el conjunt se'ns desfarà i ja no serem capaços d'entendre res.

Pensar és pensar relacions i matisos entre conceptes. Això sovint és llarg i complex. Per això estem temptats de fer-nos les coses més fàcils. La temptació adopta sobretot dues estratègies estretament emparentades entre elles:

a) Com que la realitat és molt complexa, n'examinem només un aspecte, fent veure que així ja l'hem examinada tota. Així és com acostumem a fer servir -molt malament, per cert- les definicions. Ens preguntem, per exemple, "Què és l'amor?", i caiem sovint en la temptació de buscar una definició ràpida que ens ho resolgui, en comptes d'examinar els molts i diversos casos de relació amorosa que hi ha. (Perquè es pot tractar de l'amor entre dues persones, però també d'un amor no correspost, o bé d'amor propi; i es poden estimar els animals, les idees, els diners, els records, déu, etc.)

El problema de les definicions és que es fixen només en un aspecte -o en molt pocs- de la realitat examinada i deixen tots els altres de banda, com si aquell aspecte fos més important, més essencial que els altres. Però això, qui ho ha decidit? Perquè nosaltres no estem examinant components químics o fenòmens elèctrics, sinó conceptes relacionats amb la complexa realitat de la nostra experiència. No em sembla gens aconsellable, doncs, de començar la reflexió sobre un concepte buscant-ne la definició essencial en el diccionari. Aquest essencialisme no fa sinó escapar la realitat -que va molt més enllà del diccionari- i afogar les nostres experiències i la nostra capacitat de pensar. Si es vol fer servir el diccionari tant sí com no, em sembla més recomanable que es faci servir al final de la reflexió, quan l'opinió del diccionari pugui servir per enriquir la reflexió i no per estroncar-la.

(Que no se m'entengui malament: no tinc res en contra de distingir entre aspectes essencials i aspectes accidentals en un tema o qüestió determinats. Ho podem fer sempre que ens convingui. Però llavors hem de recordar que aquesta no és una distinció necessària, sinó

instrumental i provisional. Perquè tots sabem que allò que, en un moment donat, hem marcat com a accidental pot esdevenir, en un altre moment, un aspecte essencial de la qüestió o del problema.)

b) La temptació de simplificar la realitat es presenta encara d'una altra manera. Com que la realitat és molt complexa, en comptes de veure'n només un aspecte -com en el cas anterior-, en veiem dos, i tendim a pensar la realitat seguint esquemes duals com ara essencial / accidental, objectiu/subjectiu, bo/dolent o verdader/fals. Així, la realitat ens apareix partida en dues meitats, com si sempre només hi hagués dues possibilitats, sense graus ni termes mitjans, com si la realitat sempre fos, com qui diu, blanc o negre. Com abans passava amb l'essencialisme, també ara el dualisme fomenta l'adopció de judicis simples i superficials. I aquesta és una temptació que convé combatre. Si la realitat en què vivim és més rica i més matisada, també els nostres pensaments haurien de ser menys mandrosos, menys propensos als clics, i haurien d'admetre més graus i més modulacions en la seva formulació.

2.2 La temptació de menystenir la importància del llenguatge

Heus aquí una altra gravíssima temptació que convé resistir amb força. La temptació es reflecteix en expressions com ara "Ho entenc, però no ho sé expressar" o "Les paraules no són suficients per dir el que penso." Aquesta mena d'expressions delata una visió esquifida del llenguatge, com si aquest no fos important en si mateix, sinó només com a altaveu del pensament. No es tracta ara de teoritzar sobre les relacions entre llenguatge i pensament, sinó d'avançar en la pràctica de pensar. I el que és ben clar és que el llenguatge no és només un mitjà per expressar els pensaments que ja tenim fets en el cap, sinó que és el medi en què els pensaments viuen. Si no disposéssim de llenguatge, ni nosaltres mateixos no sabríem què pensem. Els nostres pensaments es converteixen en allò que són quan els expressem tal com els expressem. Per això, quan corregim una expressió, una frase, un argument, el que estem fent és corregir el pensament que expressàvem.

El llenguatge quotidià està carregat de pressupòsits, de tòpics, d'imatges. Les nostres idees no són mai ben pures i incondicionades. Per això, pensar bé no vol dir només cultivar el llenguatge, sinó -i molt especialment- ser crític amb els pressupòsits del llenguatge. És clar, però, que la crítica al pensament i al llenguatge només es pot fer des del llenguatge. El cultiu del llenguatge és, doncs, absolutament prioritari per a la pràctica de pensar. I no em refereixo només a usar el llenguatge amb correcció lèxica o ortogràfica, sinó, sobretot, a usar-lo amb correcció lògica i sintàctica. Expressar bé els pensaments és expressar-se bé. Perquè, com ho sabem que algú pensa bé si ho formula malament? I la persona mateixa que s'expressa malament, com ho pot saber que pensa bé, si tampoc no disposa d'altra cosa que del llenguatge per comprovar la correcció dels seus pensaments?

Pensar bé és important perquè té conseqüències importants. I la pràctica de pensar és important perquè sempre acaba tenint conseqüències pràctiques importants.

Per a la revista GUIX (12.4.1998)